

Eski Anadolu Türkçesinde Şaşkınlık Bildiren Söylemlerin Dil Bilimsel Analizi

DR. RAVZA KAYGUSUZ*

Öz

Duygular, insanlar arasında paylaşılan zihinsel ve deneyimsel olgular olarak bilinir ve duyguların aktarımı, bireyler arasındaki iletişimin temel unsurlarından birisidir. İnsanlar, duygularını ifade etmek için dilden yararlanır; dil yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda duyguları paylaşmanın, karşı tarafa yansıtmanın ve somutlaştırmanın temel aracıdır. Duygular, farklı şekillerde aktarılır ve bu aktarım fiil yoluyla, mecazlarla, olumsuz yapılarla, soru ve ünlem yapıları gibi çeşitli dilsel unsurlarla yapılmaktadır. Şaşkınlık gibi hisler, insan deneyiminin bir unsuru olarak ele alınmış; yalnızca zihinsel bir durum olarak değil, bedensel göstergeler aracılığıyla da ifade edilmiştir. Örneğin, metinlerde “parmağını ısırarak” gibi ifadelerle bu duygusal tepki somutlaştırılmıştır. Duyguların bireyler arasındaki aktarımı, yanlış anlamaların önüne geçilmesi açısından açık ve doğru bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Neticede bir olaya verilen tepkinin anlaşılabilirliği, duyguları doğru bir şekilde yönetmek ve alıcıya iletmekle sağlanır. Bu çalışma kapsamında, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şaşkınlık duygusunu ifade eden beyitler incelenmiş, sözcük ve yapı düzeyindeki çeşitlilikleri, anlam farklılıkları ve dilsel işlevsellikleri ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, metinler arası karşılaştırmalara ve karşılaştırmalı dil bilim çalışmalarına da katkı sağlayacak niteliktedir.

Anahtar sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, dil bilim, duygular, iletişim, şaşkınlık

Linguistic Analysis of Discourses Expressing Astonishment in Old Anatolian Turkish

Abstract

Emotions are known as mental and experiential phenomena shared among people, and the transmission of emotions is one of the fundamental elements of communication between individuals. People use language to express their emotions; language is not only a means of communication but also the primary tool for sharing emotions, reflecting them to the other party, and making them concrete. Emotions are conveyed in different ways, and this transmission is achieved through various linguistic elements such as verbs, metaphors, negative structures, questions, and exclamations. Feelings such as astonishment have been considered as part of human experience; they have been expressed not only as a mental state but also through physical signs. For example, this emotional response has been concretized in texts with expressions such as “biting one's finger.” The transmission of emotions between individuals must be carried out clearly and accurately to prevent misunderstandings. Ultimately, the comprehensibility of a response to an

*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bağımsız Araştırmacı, ravzakaygusuz06@icloud.com, ORCID: 0000-0002-5902-4360
Gönderim tarihi: 1 Eylül 2025 Kabul tarihi: 11 Ekim 2025

event is achieved by managing emotions correctly and communicating them to the recipient. Within the scope of this study, verses expressing the emotion of astonishment in Old Anatolian Turkish texts were examined, and their diversity at the word and structure levels, differences in meaning, and linguistic functionality were discussed. The findings obtained will also contribute to intertextual comparisons and comparative linguistics studies.

Keywords: Old Anatolian Turkish, linguistics, emotions, communication, being surprised

GİRİŞ

Duygu (*emotion*) kavramı, “hareket etmek” ve “dışarı çıkmak” anlamlarını taşıyan Latince *emovere* sözcüğünden türemiştir ve duygular, bireylerin ve toplulukların dinamik ve devingen yapısına işaret etmektedir (Ahmed, 2014, s. 21). *Türkçe Sözlük*¹’te¹, duygu, 1) “Duyularla algılama; his, ihtisas”; 2) “Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; kalp”; 3) “Nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği”; 4) “Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlik” anlamlarındadır. Bu tanımlamalardan hareketle duyguların dil, kültür, edebiyat, siyaset ve psikoloji gibi çeşitli alanlarda da insanların deneyimlediği tepkiler olduğu görülmektedir. İnsanlar etkileşim kurmak için karşılıklı duygu alışverişinde bulunurlar. Dolayısıyla duygular sayesinde, gündelik ve toplumsal yaşamda kendilerini ifade ederler. Gülmek, ağlamak ve heyecanlanmak gibi duygular, bireyin iç dünyasındaki hislerinin dışa yansımalarıdır. Bunu karşı tarafa doğru bir şekilde aktarmak yine bireyin sorumluluğunda olan bir durumdur. Duygular yanlış aktarıldığı zaman, iletmek istenen his alıcı tarafından farklı bir şekilde algılanır ve bu durum da yanlış anlaşılmalara sebebiyet verir.

Zoltan Kövecses, (2000, s. 29) duyguların kültürel olarak şekillendiğini ifade etmektedir. Duyguların yalnızca bireysel ya da biyolojik temellere indirgenemeyeceğini, aksine bu duyguların, içerisinde var olduğu kültür aracılığıyla anlam kazandığını ifade etmektedir. Ona göre duyguların kültürel modelleri açıklanabilir; ancak bu açıklama birkaç ana unsuru dikkate almayı gerektirir. İlk olarak, her bir duygunun dilde ve zihinde şekillenen belirli kavramları vardır. Bu kavramlar, genellikle evrensel olduğu farz edilen bazı deneyimsel temellere dayanır. Örneğin, korku ya da öfke gibi duygular, bedensel tepkiler sayesinde hissedilir; fakat bu hissedişin dilde canlanma şekli, her kültüre göre farklılık gösterir. Bu noktada Kövecses, deneyimsel temelin, zihinsel düzlemde kavramsal metonomi aracılığıyla düzenlendiğini ve bu metonomiden de kavramsal metaforlar türediğini ifade etmektedir. Tüm bu kavramsallaştırma süreçleri ise o kültürün değerleri, inanç sistemleri, toplumsal normları gibi daha geniş kültürel bir çerçeve içinde anlam kazanır. Diğer bir deyişle, bir duygunun nasıl tanımlandığı, nasıl adlandırıldığı ve ifade edildiği, sadece o duygunun kişideki hissiyatına değil; aynı zamanda o toplumda duyguya nasıl bakıldığı ve onun nasıl kavramsallaştırıldığına da bağlıdır. Dolayısıyla Kövecses’in yaklaşımı, duyguların kültürel olarak şekillendiğini ileri sürmektedir. Özellikle şaşkınlık gibi anlık ve tepkisel nitelikteki duyguların, kültürel bağlamla birlikte nasıl tanımlandığı ve dilsel olarak nasıl ifade edildiğini anlamada önemlidir. Bu duygular, dilde fiiller, olumsuz yapılar, kalıplaşmış ifadeler, ünlemler ve soru şekilleri

¹ <https://sozluk.gov.tr>.

gibi çeşitli söylemlerle yansıtılmakta ve tarihî dönem metinlerinde de bu çeşitli yansımalarıyla dikkat çekmektedir.

İnsanların doğuştan yedi temel duygu ile dünyaya geldiğini ifade eden birçok psikolog bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Susan Greenberg'tir. *Korku, üzüntü, öfke, tiksinti, utanç, coşku ve şaşkınlık* gibi her bir duygu, bireyin hayatta kalmasına ve çevresine uyum sağlamasına yön veren önemli hislerdir. Örneğin, korku tehlikeden kaçmayı destekler; öfke ise ihlale uğradığımızı bildirir (Greenberg, 2011, aktaran: Pulat vd., 2020, s. 19-20) Bu bağlamda, şaşkınlık duygusu özellikle dikkat etme ve bilgi edinme açısından önemli bir rol oynar.

Linguistik açıdan şaşkınlık duygusunun, temel duygular arasında sayıldığı ve evrensel olarak her dilde yer bulan bir duygu durumu olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Bu duygu, kaşların kıvrılarak ve yüksek bir şekilde kaldırılmasıyla oluşan bir tepkidir (Eckmann ve Friesen, 2003, s. 37). Tanımlanan bu şaşkınlık ifadesi her toplumda görülmektedir. Ancak, farklı kültürler ve toplumlar bu duyguyu çeşitli olaylar karşısında deneyimleyerek ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu şaşkınlık hissinin ortaya çıkış şekli ve dışa vurumu da toplumdan topluma çeşitlilik göstermektedir.

Bu bağlamda “şaşmak, şaşırmak” duygusunun Türkçedeki kavramsal sınırlarını belirleyebilmek için, Türkçe Sözlük tarafından verilen tanımlar dikkate değerdir. Sözlükte “Şaş-” fiili; 1) “Umulmayan, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir olgu karşısında şaşkın duruma gelmek, hayret etmek”, 2) “Yolundan sapmak, gidişini değiştirmek veya yanılmak”, 3) “Yolunu şaşmak” şeklinde, “Şaşı-” fiili ise 1) “Ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, içinden çıkamamak; tanlamak”, 2) “Herhangi bir durum karşısında şaşkınlık duymak; şaşmak, tanlamak, tuhaflaşmak, hayret etmek”, 3) “Doğru, gerçek ve gerekli olanı ayırt edemeyecek duruma gelmek; sapıtmak, tanlamak” (Türk Dil Kurumu, 2025) olarak ifade edilmiştir.

Ancak şaşırmak kavramı tek bir fiille karşılanmamaktadır. Eski Türkçe metinlerde bu duygu, farklı fiiller ve yapılar aracılığı sayesinde, çeşitli anlamlarla ifade edilmiştir. Etimolojik sözlükler ve tarihî metinlerde bu duyguyu karşılayan farklı fiillerin izlerine rastlanmaktadır. Bu fiillerden biri de Gerard Clauson'un (1972, s. 510) sözlüğünde yer alan “tan-” fiilidir. Clauson, “tan-” fiilinin “wonder, surprise” (1972, s. 510) “hayret etmek, şaşırmak” anlamına değinmiş ve fiilin “tanla-”, “tanlat-”, “tanlaş-” (1972, s. 522) şeklinde yapım eki almış hâllerine ve işteş hâllerine de yer vermiştir. Bu örnek, şaşıma duygusunun Eski Türkçede de sözlüksel olarak yer aldığını ve çeşitli fiillerle ifade edildiğini göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ise bu duygu hem basit fiillerle hem türemiş fiillerle hem de birleşik fiil yapılarıyla ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra şaşırmak eyleminin, mecaz, soru ve ünlem yapılarıyla da kullanıldığı kalıplar tespit edilmiştir. Bu bağlamda, tarihî metinlerde yer alan ve şaşkınlık bildiren dil unsurlarının sınıflandırılması hem dönemin söz varlığını hem de duygu aktarımının hangi şekillerle yapıldığını göstermekte ve bireydeki söyleyiş alışkanlıklarını ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma yöntemine dayanan, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Behçetü'l Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*, *Marzubân-nâme*, *Süheyl ü Nev-bahâr*, *Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi* ve *Kıssa-yı Yûsuf*'ta, şaşkınlık bildiren duygu söz varlığının kullanımlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Metinlerde yer alan “şaşkınlık, şaşırma, hayret” duygusunu yansıtan ifadeler belirlenmiş ve bu ifadeler ortaya çıkan dilsel malzemelere göre çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bunlar:

- 1) Fiiller Yoluyla Oluşanlar
- 2) Mecaz Yoluyla Oluşanlar
- 3) Olumsuzluk Yoluyla Oluşanlar
- 4) Soru Yoluyla Oluşanlar
- 5) Ünlem Yoluyla Oluşanlar.

Bu sınıflandırma, sadece yapısal açıdan değil, aynı zamanda anlam ve kullanım yönünden de şaşkınlık ifadesinin ne şekilde oluştuğunu göstermektedir.

Her başlık kendi içinde açıklanmış ve eserlerde tespit edilen metinlerin çevirileri yapılmıştır. Metinlerdeki şaşkınlık ifadelerinin, dilsel ve anlamsal boyuttaki ifadeleri ortaya konmuştur. Böylece Eski Anadolu Türkçesi Dönemi söz varlığı içinde, şaşırma duygusunun bireyin zihninde nasıl yer aldığı ve bunları dışa vurum şekilleri ortaya konmuştur. Bu tespit sonucunda gerçekleştirilecek olan çalışma, yapılacak söz varlığı çalışmalarına ve anlamsal çalışmalara da katkıda bulunacaktır.

Metinlerde tespit edilen “tañ-”, “eñ-”, “aceble-”, “yañıl-”, hayrân “ol-” gibi fiiller, “şaşırmak” anlamı taşımakta olup Eski Anadolu Türkçesinde bu duygunun ifade ediliş şekillerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

1. FİİLLERLE OLUŞAN ŞAŞKINLIK İFADELERİ

Metinlerde bulunan fiillerle ilgili şaşkınlık ifadeleri hem basit hem birleşik hem de türemiş fiillerle oluşmuştur. Dolayısıyla bu ifadeler, sadece sözcük düzeyinde kalmayıp fiil şeklindeki yapılarla da ifade edilmiştir.

1.1. Basit Fiillerle Oluşanlar

“Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılmayan kök fiillerdir” (Korkmaz, 2017b, s. 488).

Basit fiiller, eski metinlerde ve günlük konuşmada temel eylemleri aktarmak için kullanılır, şiir ve edebiyatta ise duygu ve durumu doğrudan ifade etmeyi amaçlar. Aynı zamanda, zaman ve kip ekleri alarak (git-ti, oku-yor) veya yardımcı fiillerle süreklilik veya olumsuzluk anlamı kazanarak (yaz-a dur, gel-me) çeşitli işlevlere de sahiptirler. Türemiş fiillere kıyasla anlamları daha açıktır ve metin çözümlemelerinde fiil köklerine ulaşım anlam açıklaması yapmak daha kolaydır.

Tablo 1: Basit Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Eñ- (T.):</i>	<i>Şaşmak, şaşakalmak</i>
------------------	---------------------------

(“Ol yirde kim Cebrâ’il kelse hil’at keygil diyü, seyyid ‘aleyhi’s-selâm bu kadar eñdikdi”) (BH: 147a/15)².

Cebraîl o yere gelip elbise giy deyince, Hazret-i Muhammed bu şekilde şaşırdı.

² BH, *Behcetü'l-Hadâîk Fî Mev'izati'l-Halâîk* adlı eserin kısaltmasıdır.

(“Şāh ençdikdi vü hîç sözi ҡalmadı

Cevābın nite viresin bilmedi”) (SN: 180/2187)³.

Şah bu duruma şaşırdı ve onun söyleyecek hiçbir sözü kalmadı. Ona nasıl cevap vereceğini bilmedi.

“En-” fiili “şaşırmak, afallaşmak” anlamındadır (Clouston, 1972, s. 168) Fiil, her iki beyitte de şaşmak ve şaşırmak anlamlarının farklı yönlerini yansıtmaktadır. İlk beyitte anlık tepkisel bir hayret yer alırken, ikinci beyitte ise zihinsel karışıklık ve cevap verememe durumu söz konusudur.

Tablo 2: Basit Fiil Yoluyla Kurulanlar

Şiş- (T.):	1) Çözmek
	2) Şaşmak

(“Anı işitdi yūsufun ‘aklı şişdi

Deveye bindi yüzünden niķāb soydı”) (KY: B71v9)⁴.

Yusuf, onu duyunca aklı şaşırdı, deveye binip yüzünden peçeyi çıkardı.

“Şaşmak” anlamıyla yalnızca *Kıssa-yı Yūsuf*’ta yer alan “şiş-” fiili aynı zamanda eserde çözmek anlamlarıyla da tespit edilmiştir. Fiilin temel anlamı “çöz-” olup metindeki beyitte “şaş-” anlamı için analogi yoluyla anlam bağı kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla aklın çözülmesi mecazi olarak zihinsel bir durumu ifade eden “aklın şaşırması”, “afallaması” anlamında kullanılmıştır.

Tablo 3: Basit Fiil Yoluyla Kurulanlar

Taη- (T.):	Şaşmak
-------------------	---------------

(“Bir nicesin bir nice üzre yemiş içinde bayak şunun içinde nişānlardur bir ҡavme kim anlarlar daıı eger ıaηsan ıaηdur”) (KT: 262b/4)⁵.

Birçok topluluğu, başka toplulukların yararlanacağı yiyeceklerle rızıklandırdık; şüphesiz bunda ders vardır. Öyle bir kavim ki düşünen kimselerdir. Eğer buna şaşarsan, bu şaşılabilecek bir şeydir.

(“Anı işidüp cümlesi yüzün düşdi

Tanmadan cümlesiniη ‘aklı şişdi”) (KY: B71v15).

Onu duyunca hepsinin yüzü düştü (üzüldü); ne olduğunu anlayamadılar akılları şaşırdı.

Yeni Tarama Sözlüğü’nde “tan-” fiili, 1 “Hayret, şaşma, şaşıрма”, 2) Şaşılabilecek şey; hayret edilen şey” (Dilçin, 2023, s. 214) şeklinde tanımlanmıştır.

Her iki örnekte de “taη-” fiili *Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde* yer alan anlamlarıyla birebir örtüşmektedir. İlk beyitte geçen “şaşırsan, bu gerçekten de şaşılabilecek bir şeydir” ifadesinde, “şaş-” fiili *Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde* birinci anlamıyla, yani beklenmeyen bir durum karşısında zihinsel bir tepki olarak “hayrete düşme” anlamında kullanılmıştır. Bu durum, duygunun tepkisini vurgulamaktadır.

³ SN, *Süheyl ü Nev-bahâr* adlı eserin kısaltmasıdır.

⁴ KY, *Kıssa-yı Yūsuf* adlı eserin kısaltmasıdır.

⁵ KT, *Kur’an Tercümesi* adlı eserin kısaltmasıdır.

İkinci beyitte geçen “ne olduğunu anlayamamak” ifadesi ise şaşırma fiilinin birinci anlamına, yani bireyin olay karşısında kararsızlık yaşaması, zihinsel olarak duraksaması ve durumu kavrayamaması şeklindeki kullanımına karşılık gelmektedir. Her iki örnek de “tañ-” fiilinde şaşkınlık duygusunun farklı yönlerini yansıtarak, bu duygunun Türkçede hem hayret hem de zihinsel karışıklığını göstermektedir.

1.2. Türemiş Fiillerle Oluşanlar

Türemiş fiiller, adlara ya da fiil kök ve gövdelerine çeşitli türetme ekleri getirilerek kurulmuş olan fiillerdir: bekle- (<berkl+le), boşa- (<boş+a). (Korkmaz, 2017b, s. 489).

Eski Anadolu Türkçesi eserleri olan *Behçetü'l Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*, *Kıssa-yı Yûsuf*, *Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, *Marzubân-nâme* ve *Süheyl ü Nev-bahâr*'da “şaşırmak” anlamında kullanılan fiil yapılarının farklı ifade biçimleri ve türemiş şekilleri tespit edilmiştir.

Tablo 4: Türemiş Fiil Yoluyla Kurulanlar

'Acele- (Ar.+T.):	Hayret etmek, şaşırma, şaşakalmak
-------------------	-----------------------------------

(“Melik bu sözi işitüp 'acebledi

Yusuflı ketürüp konaqladı”) (KY: B22v1).

Hükümdar bu sözü duyunca şaşırdı, Yusuf'u (yanına) getirip misafir etti.

(“Bugün bir haber işitdüm, gey 'acebledüm. Senden usanmış ola mı?”) (MB: 14a/10)⁶.

Bugün bir haber duydum ve çok şaşırdım. (O) senden sıkılmış olabilir mi?

Verilen beyitlerde kullanılan “aceple-” fiili şaşırma ve şaşakalmak anlamlarındadır. Beyitlerdeki şaşırma anlamı, bireyin zihinsel karışıklık yaşadığı ve kısa bir kararsızlık geçirdiği durumu anlatmaktadır.

Tablo 5: Türemiş Fiil Yoluyla Kurulanlar

'Aceleş- (Ar.+T.):	Şaşırma
--------------------	---------

(“Anlar körüp bu aḥvâli 'acebleşdi

Aydur bu aḥvâli nete düşdi”) (KY: B67v3).

Onlar bu durumu görüp şaşırdılar, “bu hâle nasıl düştü” dediler.

“Aceleş-” fiili, Türkçede karşılıklı hayret ifadesi olarak kullanılan nadir türevlerden birisidir. Verilen beyitte bu fiil, birden fazla öznenin şaşkınlık içinde olup durumu kavramakta zorlanmalarını anlatır. Bu bağlamda şaşmak/şaşırmak fiillerinin tepkisel-duygusal anlam katmanıyla örtüşmektedir.

Tablo 6: Türemiş Fiil Yoluyla Kurulanlar

⁶ MB, *Marzubân-nâme* adlı eserin kısaltmasıdır.

Taṇla- / Daṇla- (T.):	Şaşırmak, ayıplamak
------------------------------	----------------------------

(“Daṇların men çağıruban ağlabanı yas dutup

Ehl birle dost birle ölü üzre es dutup”) (BH: 156b/8).

Şaşıyorum. Ağlayanlara bağırarak seslendiler, dostlarla birlikte, ölenin arkasından aklını yitirerek yas tuttular.

(“Velākin taṇlayur men bu remziṇi

Bu iş içre ne ḥikmet var deyür emdi”) (KY: B46r14).

Ancak bu işaretime şaşıyorum. Şimdi içinde ne hikmet var acaba? der.

(“Anı göricek Nev-bahār anladı

Ki zahmet degürmez inen taṇladı”) (SN: 279/3429).

Nevbahar, onu görünce kendisine bir zahmet vermeyeceğini anlayıp bu duruma çok şaşırdı.

“Taṇla-” fiilini Clauson, *astonished* “şaşırmak” (1972, s. 522) olarak açıklamıştır. *Yeni Tarama Sözlüğü’nde* de fiil, “taṇ- ve daṇ-” olarak ötümlleşmiş iki şekliyle yer almaktadır. (Dilçin, 2023, s. 214) Ötümlleşme, diğer adıyla yumuşama, “sert sessizlerin yumuşak sessiz haline gelmesi” (Demirci, 2014, s. 76) olarak bilinir. Eserlerde bu iki şekilli kullanımın görülmesi, karışık dilli eserlerin bir özelliği olup metinlerde t’li biçiminin devam etmesinden kaynaklanmaktadır.

Fiiller, yalnızca sözlük anlamları açısından değil, metin içindeki kullanımlarıyla da duygu seviyesini ve kullanım bağlamını anlamak için önemlidir. “Taṇla-/Danla-” fiili birinci beyitte hem zihinsel karışıklık hem de yoğun duygusal şaşkınlık ve çaresizliği ifade ederken, ikinci beyitte beklenmedik bir duruma karşı şaşırmak, merak ve dikkatle birlikte olumlu bir sorgulamayı, üçüncü beyitte ise beklenmedik olumlu bir durum karşısında duyulan memnuniyet ve hayreti yansıtmaktadır.

Tablo 7: Türemiş Fiil Yoluyla Kurulanlar

Taṇlaş- / Daṇlaş- (T.):	Şaşakalmak, şaşırmak, danlamak
--------------------------------	---------------------------------------

(“Şehīdlik arzulaban yavlaḫ ḫatı dürişdi

Kökdeki ferīşteler anı körüp taṇlaşur”) (BH: 76b/6).

Şehit olmayı çok istedi, (ve bunun için) çabaladı. Gökteki melekler onu görüp şaşırdılar.

(“Ya’ḫubdan anı işidüp daṇlaşdılar

Ya’ḫūba ‘ayblaşu sözleşdiler”) (KY: B72v15).

Onu Yakup’tan duyunca şaşırdılar ve Yakup’la birlikte utanarak söylediler.

“Taṇlaş-/Danlaş-” şeklindeki işteş fiilleri, şaşırmamanın karşılıklı yapıldığını ve bu duygunun ortak yaşandığını gösteren bir fiildir. İlk beyitte beklenmedik ve olağanüstü durum karşısında duyulan hayret, ikinci beyitte ise zihinsel bir şaşkınlık ifade edilmektedir.

Tablo 8: Türemiş Fiil Yoluyla Kurulanlar

Yanıl- (T.):	<i>Şaşırmak, yanılmak</i>
---------------------	---------------------------

(“Hem andayuk Peygâmbir ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm bir kün namâz içinde yanıldı”) (BH: 140b/21).

Hem de onun gibi peygamber bile bir gün namaz içinde şaşırdı.

(“Dögüldi nakâre vü çalındı kūs

Güvüden yanılurdu vaqtin ħorūs”) (SN: 207/2527).

Savaş davulları çalındı; horoz gürültüden ne vakit öteceğini şaşırdı.

“Yanıl-” fiili Türkçede genel olarak “hata etmek, şaşırmak” anlamlarını taşır. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne* göre bu fiil “yanılmak işi; galat” anlamını taşımaktadır. İlk beyitte davranışsal düzeyde bir şaşıрма söz konusudur. Namaz sırasında yanılmak, okunan sureyi unutmak ya da secdeyi atlamak gibi durumları yansıtır olabilir. İkinci beyitte ise horozun doğal düzen dışına çıkması, yani alışılmış bir davranışını yapamaması ve afallaması söz konusudur.

1.2. Birleşik Fiillerle Oluşanlar

Birleşik fiiller, bir isim ya da kökeni Türkçe veya yabancı dilde olabilen bir kelime ile *etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak, yapmak* gibi yardımcı fiillerinin birleşmesiyle ya da belirli kurallar çerçevesinde iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasıyla oluşan birleşik yapıdaki fiil türleridir: “affet-, hisset-, kaybol-, mecbur ol-, emreyle-, namaz kıl-, anlayabil-, açiver-, bakakal-, süregel-, düşeyaz-” vb. (Korkmaz, 2017b, s. 489).

Tablo 9: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

‘Aceb gör- (Ar.+T.):	<i>Hayret etmek, şaşırmak, şaşakalmak</i>
-----------------------------	---

(“Aceb görürem sizi iy eblehler, bilmedin muhâl nesneye inanursız”) (MB: 37a/3).

Ey akılsızlar! Şaşakalıyorum, siz bilmeden olmayacak bir şeye inanıyorsunuz.

(“‘Aceb gör ki tãmdan kemendi atar

Güneş bağ içinde Süheyl’i dutar”) (SN: 139/1657).

Hayret edilecek şey ki güneş gibi olan sevgili, kemendi damdan atıp bahçe içinde bulunan Süheyl’ü tutar.

İlk beyitte insanların akıl dışı davranışlarına karşı olan bir hayret söz konusuyken, ikinci beyitte olağanüstü bir olay ya da güzellik karşısındaki hayret durumu ifade edilmektedir. Dolayısıyla “aceb gör-” birleşik fiili, olumlu ve olumsuz nitelemeyle anlam çeşitliliği göstermektedir.

Tablo 10: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

‘Aceb ol- (Ar.+T.):	<i>Hayret etmek, şaşırmak, şaşakalmak</i>
----------------------------	---

("Bugünini yarına koyan kişi

'Aceb ola başarur ise işi") (SN: 259/3177).

Bugünün işini yarına bırakan kişi, bir iş başardığında bu işe şaşırılır.

Beyitte yer alan "'aceb ol-" birleşik fiili, beklenmedik bir durumun vurgusunu yapmaktadır. Normalde yapılması zor olan bir durumun, gerçekleştiği takdirde şaşkınlık ifade edeceğini betimlemek için kullanılmıştır.

Tablo 11: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

'Acāyibe kal- (Ar.+T.):	Hayret etmek, şaşırmak, şaşakalmak
-------------------------	------------------------------------

"Kal-" yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri, genellikle durum bildiren esas fiillerdeki oluşun, hareketsiz olarak sürmekte olduğunu gösterir": *bakakal-*, *çakılakal-*, *durakal-* vb. (Korkmaz, 2017b, s. 720).

("Birisinden birisine geçer idim

Bir düş içre 'acāyibe kaldım emdi") (KY: B48v5).

Düşler içinde birisinden ötekine geçerdim, şimdi (ise) bir düş içinde şaşırıp kaldım.

("Senün işüni şāh-ı ÇİN anlaya

'Acāyibe kalubanun tanılaya") (SN: 90/1029).

Senin işini Çin padişahı anlasa, hayrete düşerek şaşırır.

"'Acayibe kal-" deyimleşmiş birleşik fiili Arapça "'acā'ib" ve Türkçe "kal-" fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir şaşırmaya eylemidir. Bu ifade hayret duygusunun, donakalmayla birleşerek güçlü bir duygusal hissiyatın yansımalarını ifade etmiştir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'da yer alan ikinci beyitte de "'acāyibe kalubanun tanılaya" ifadesinde aynı anlam alanına ait hem birleşik fiilin ('acāyibe kal-) hem de Türkçe fiilin (tanla-) art arda kullanılmasıyla anlam pekiştirilmiş ve bu da duygunun yoğunluğunu artırmıştır.

Tablo 12: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

'Acebe kal- (Ar.T.):	Hayrette kalmak, şaşırmak
----------------------	---------------------------

("'Aliye ayıtğıl, ol deve bahāsın 'Aliye bağışladım. 'Ali 'acebe kaldı") (BH: 133a/3).

Ali'ye söyle, o devenin fiyatını Ali'ye bağışladım. Ali şaşırdı.

Behçetü'l Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik'ta tespit edilen bu deyimleşmiş birleşik fiil, beklenmedik bir durum karşısında şaşıarak donakalma ifadesi hakimdir.

Tablo 13: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

'Acebleyü tur- (Ar.+T.):	Hayrette kalmak, şaşakalmak
--------------------------	-----------------------------

“Dur-” yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiillerinde, *dur-* yardımcı fiili esas fiilini -A veya -(y)-İp zarf-fiil şekilleri üzerine getirilir. Bunlardan -(y)-A *dur-* ile yapılanlar, bir eylemin, birleşik fiilin içinde bulunduğu zaman kesiminde sürmekte olduğunu veya yapılmakta ya da yapılacak bir eylem yanında başka bir eylemin de sürdüğünü gösterir. -(y)-A *dur-*, genellikle hareket ve durum gösteren fiillere gelir: *anlatadur-*, *başlayadur-*, *bekleyedur-*, *gidedur-*, *gözetleyedur-* gibi” (Korkmaz, 2017b, s. 716).

(“‘Acebleyü tırdum, bir zebānī keldi, meni duttı”) (BH: 61a/7).

Hayrete düştüm, bir zebani geldi, beni yakaladı.

Bu kullanım, yalnızca *Behçetü'l Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*'ta nadir bir örnek teşkil etmektedir. Beklenmedik bir durum karşısında şaşırma, irkilme durumunu anlatmaktadır.

Tablo 14: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Barmağın ısır- (T.+T.):</i>	<i>Şaşırmak</i>
---------------------------------------	------------------------

(“‘Ākıbet hayret barmağın ısırup hâcıl kalasın”) (MB: 50a/11).

Sonra şaşkınlık parmağını ısırp utanacak duruma düşersin.

(“Unutdı belâ çekmek ü armağın

Isırdı taña kaluban barmağın”) (SN: 238/2918).

Uyurken sıkıntı çekmeyi ve kendi yorgunluğunu unutup şaşkınlığından parmağını ısırdı.

Beyitlerde yer alan “barmağın ısır-” birleşik fiili, *Marzubân-nâme*'de “hayret” (şaşma) kelimesiyle kullanılmış, *Süheyl ü Nev-bahâr*'da ise “tana kal-” (şaşırmak) birleşik fiiliyle kullanılmıştır. Dolayısıyla şaşkınlık duygusunu anlatmak yalnızca hayret etmekle değil, “barmağın ısır-” gibi fiziksel bir tepkiyle birlikte desteklenerek de somutlaştırılmıştır. Böylece okuyucuya yoğun ve etkili bir şaşırma duygusu aktarılmıştır.

Tablo 15: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Enjü yañu ol- (T.+T.+T.):</i>	<i>Şaşırmak, hayret etmek</i>
---	--------------------------------------

(“Üninden sarây içi tıldı yañu

Kim işitdise oldı enjü yañu”) (SN: 137/1639).

Sarayın içi sesinden yankılandı ve sesini kim duyduysa şaşırp kaldı.

Andreas Tietze, etimolojik sözlüğünde “enjü yañu/enayan” ifadesini “şaşırmış, şaşkın vaziyette” şeklinde açıklamıştır. Örnek olarak Clauson'dan Eski Türkçede “en-” “şaşırmak, afallaşmak” fiilini vermiş, “yañ-” (belirsiz) fiilinin ise zarf hâllerinden şekilleneceğine dair kâfiyeli bir tabir olduğuna değinerek açıklamada bulunmuştur (2002, s. 729).

Beyitte de “enjü yañu ol-” mecazi bir şaşkınlık ifadesidir. Fiziksel eylem içermez; sesin yayılmasıyla insanların şaşkınlığı, zihinsel olarak aktarılmıştır.

Tablo 16: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

Hayran kal- (Ar.+T.):	<i>Şaşmış, şaşakalmış</i>
------------------------------	---------------------------

(“Yûsuf anıñ sözine cevâb verdi

Sözin işitüp cümle hayrân kaldı”) (KY: B26r1).

Yusuf onun sözüne cevap verdi, sözünü duyan herkes şaşakaldı.

(“Ol ağacı ve ol latif çemenleri gördi ve hayrân kaldı”) (MB: 63b/13).

O ağacı ve o güzel yeşillikleri gördü ve şaşırdı.

(“Hemîn çäre oldur ki fermân olup

İşine vü şun'ına hayrân kalup”) (SN: 16/36).

Tek çare, onun buyruğu olan işine ve sanatına hayran kalmaktır.

“Hayran kal-” birleşik fiiliyle oluşan şaşkınlık ifadeleri hem *Kıssa-yı Yûsuf* hem *Marzubân-nâme* hem de *Süheyl ü Nev-bahâr*'da görülmektedir. Üç beyitte de tespit edilen bu şaşıma duygusu zihinsel-duygusal tepki bildirmektedir. İlk beyitte beklenmedik bir söz karşısındaki hayret, ikinci beyitte güzellik karşısındaki estetik hayranlık, üçüncü beyitte ise ustalık karşısındaki hayranlık ifade edilmiştir.

Tablo 17: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

Hayrân et- (Ar.+T.):	<i>Şaşırmış</i>
-----------------------------	-----------------

(“Anlara yardım dağı olmaz belki anlara kıyâmet kılınmağıla gelür kendüleri hayrân eder”) (KT: 349a/5).

Onlara yardım da gelmez. Üzerlerine belki kıyamet gibi bir felaket gelir ve bu duruma kendileri şaşıır.

“Hayran et-” birleşik fiili, “bir olay veya felaket karşısında şaşırmak” anlamında kullanılmıştır. Burada şaşkınlık, daha çok durum karşısında zihinsel ve duygusal karışıklık olarak yorumlanabilir.

Tablo 18: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

Hayrân ol- (Ar.+T.):	<i>Şaşırmış, şaşıırp kalmak</i>
-----------------------------	---------------------------------

(“Tanrı Ta'âlâ ol kişi gibi ki azdurdu anı şeytânlar yer yüzinde hayrân oldu”) (KT: 136b/4).

Tanrı Teala onu, o kişi gibi azdırdı, şeytanlar yeryüzünde şaşıırp kaldı.

(“Senin 'ışkından hayrân oldım idi

Bu kün ki kün bu hâle düştüm emdi”) (KY: B54v3).

Senin aşkıdan şaştım ve şu an bu hâle düştüm.

(“Başup gördi hayrân oldım kaldıdı

Çok ağladı vü çâresüz oldıdı”) (SN: 319/3950).

Resmi görünce şaşırıp kalmıştı, çok ağlayarak çaresiz kalmıştı.

“Hayran ol-” birleşik fiili “şaşırmak” anlamında olup hem duygusal hem de zihinsel şaşkınlığı ifade etmek için kullanılmıştır. *Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi*’nde mantıksal, *Kıssa-yı Yûsuf*’ta duygusal, *Sûheyl ü Nev-bahâr*’da ise estetik bir hayret şaşırması söz konusudur.

Tablo 19: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

Hayret ol-/bol- (Ar.+T.):	<i>Hayret etmek, şaşırmak</i>
----------------------------------	-------------------------------

(“Gür bola vahşet bolmaya; haşr bola, hayret bolmaya; haşm bola, huşûmet bolmaya”) (BH: 148a/7). Mezar olsun vahşet olmasın; kıyamet olsun, şaşkınlık olmasın; rakip olsun ama düşmanlık etmesin.

Behçetü’l Hadâik Fî Mev’izati’l-Halâik’ta geçen hayret “ol-/bol-” yapısı Arapça kökenli *hayret* isminin Eski Türkçe “ol-/bol-” fiiliyle birleşerek oluşturduğu bir birleşik fiil örneğidir. Bu kullanımda şaşkınlık veya hayret duygusu, metinde olumsuz biçimde dile getirilmiş; örneğin “hayret bolmaya” ifadesi, şaşkınlık ve karmaşanın ortaya çıkmamasını, düzenin bozulmamasını isteyen bir anlam taşımıştır. Aynı zamanda beyitteki yapının bağlamı “mezar olsun, vahşet olmasın; kıyamet olsun, şaşkınlık olmasın” şeklinde paralel ve karşıt unsurlarla bir araya gelmiş ve dengeli bir söyleyiş oluşmuştur.

Tablo 20: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

Hayrete bırak- (Ar.+T.):	<i>Şaşırtmak</i>
---------------------------------	------------------

(“Dindâr heybeti dîvî şöyle hayrete bıraktı kim hergiz söylemege mecâli kalmadı”) (MB: 24a/4).

Dindarın heybeti (görünümü) devî öyle bir şaşırttı ki dindarın asla bir şey söylemeye hâli kalmadı.

Marzubân-nâme’de görülen “hayrete bırak-” ifadesi “şaşırtmak” anlamında kullanılan birleşik fiil örneğidir. Bu yapının özelliği, şaşkınlık duygusunu bir eylemle ilişkilendirmesidir. Örneğin, “divî şöyle hayrete bıraktı kim” cümlesiyle şaşkınlık duygusu sadece bir içsel durum olarak değil, aynı zamanda bir kişinin başka bir kişi veya olayı etkileme gücünü de ifade ettiğini göstermektedir.

Tablo 21: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

Hop kıl- (T.+T.):	<i>Şaşkınlık içine düşmek</i>
--------------------------	-------------------------------

(“İhen ilerü vardı kaçıldı top

Ne bilsün kılasın şon ucı hop”) (SN: 275/3382).

Tamamen öfkelenerek epey bir şekilde ileriye yürüdü; sonra da şaşkınlık içinde olacağını ne bilsin!

“Hop kıl-” birleşik fiili, “şaşkınlık içine düşmek” anlamında kullanılan mecazi bir birleşik fiildir. Bu kullanıma yalnızca *Sûheyl ü Nev-bahâr*’da rastlanmıştır. Fiziksel bir eylem içermeyip zihinsel düzeyde yapılan bir şaşkınlığı ifade etmektedir.

Tablo 22: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>İş bilme- (T.+T.):</i>	<i>Ne yapacağını şaşırmak</i>
---------------------------	-------------------------------

(“Anı dağı yirinde hem bulmadı

Sakalına güldü vü iş bilmedi”) (SN: 203/2472).

Onu da yerinde bulamadı ve onunla alay edildiğini anladı ve ne yapacağını bilemedi.

“İş bilme-” birleşik fiili ne yapacağını bilmemek ve şaşırp kalmak anlamlarıyla kullanılmaktadır. Zihinsel karar verme gücünün şaşkınlık anında geçici olarak kaybolması anlatılmaktadır.

Tablo 23: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Magbun ol- (Ar.+T.):</i>	<i>Şaşıp kalmak, aldanmış olan</i>
-----------------------------	------------------------------------

(“Yüsuf kendü suçun ma'lûm bildi

Ol ma'nîden yawlağ katı mağbûn oldu”) (KY: B44v16).

Yusuf kendi suçunu kabullendi, o durumdan ötürü fena hâlde şaşıp kaldı.

(“Ben düşdüğüm garîbliğa anuñ içün idi

Mağbûn olup gider isem olmaya incüme”) (SN: 136/1627).

Ben gurbete onun için düştüm; şaşırp gidersem (bana) incinmesin.

Beyitlerde yer alan “magbun ol-” ifadesi şaşıp kalmak, aldanmak anlamlarındadır. İlk beyitte Yusuf'un kendi suçunu kabullenışı üzerine ani bir fark ediş ve bunun ortaya çıkardığı derin sarsıntıyı ifade etmektedir. İkinci beyitte ise anlatıcı gurbetini sevgiliye bağlamış ve “magbun olup gitmek” durumunu sevgilinin incinmemesi gereken bir şey olarak ifade etmiştir. Buradaki şaşkınlık duygusal anlamda, kişinin isteğine bağlı olarak gerçekleştirdiği bir durumu niteler.

Tablo 24: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Tanlat er- (T.+T.):</i>	<i>Şaşırtmak, Hayrette bırakmak</i>
----------------------------	-------------------------------------

(“Yâ habîb, helâl degül sana urağut almak bundan sonra, tağı buları kımak nice tanladur erse bularuñ körkleri”) (BH: 86b/15).

Ey sevgili, o kadınların güzellikleri seni hayrete düşürtse de bundan sonra, kadınları alıp sonra bırakmak sana helal değildir.

Beyitte yer alan “tanlat er-” ifadesiyle güzelliklerin insanı hayrette bırakması vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu birleşik fiil, cümleye güzellik gibi estetik bir unsurun, bireyde oluşturduğu şaşkınlığı ifade etmektedir ve bu kullanım yalnızca *Behçetü'l Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*'ta tespit edilmiştir.

Tablo 25: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Tanlar ol-/Dağ ol- (T.+T.):</i>	<i>Hayret etmek, şaşakalmak</i>
------------------------------------	---------------------------------

(“Her kim işün evvelin anlamaya, şonın tanlar olur”) (MB: 28b/13).

Her kimse işin sonunu anlamazsa, sonrasında şaşakalır.

(“Diye kim bu şāra niçün geldidi

Bakıp şürete nişe dañ oldıdı”) (SN: 307/3781).

Bu şehre neden gelmişti, resme bakıp neden hayran olmuştu.

Beyitlerde yer alan “tanlar ol-” ve “dan ol-” birleşik fiilleri anlam olarak örtüşse de “tanlar ol-” daha çok akıl yürütme ve anlam eksikliğinden doğan şaşkınlığı, “dan ol-” ise duygusal etkilenmeyi vurgulamaktadır.

Tablo 26: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Taşa kal-</i> (T.+T.):	<i>Hayret etmek, hayran olmak, şaşmak, şaşırmak</i>
---------------------------	---

(“Kılurlardı dürlü du’ālar aña

Qalurlardı yüzün görüben taña”) (SN: 24/135).

Ona çeşit çeşit dualar ederlerdi; yüzünü görünce de şaşıp kalırlardı.

Yalnızca *Süheyl ü Nev-bahâr*’da rastlanan bu birleşik fiil yapısında duygusal ve estetik bir etkiyle oluşan şaşkınlık ve aynı zamanda bir kutsallık veya yücelik karşısında duyulan hayret anlatılmaktadır.

Tablo 27: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Valih kal-</i> (Ar.+T.):	<i>Şaşakalmak</i>
-----------------------------	-------------------

(“Kul anı görüp qalmış idi vālih

Mecāli yoğıdı ki diyeydi ih”) (SN: 319/3942).

Hizmetkâr o resmi görüp şaşakalmıştı; gücü kalmamıştı ki ih, desin.

“Valih kal-” birleşik fiili, yalnızca şaşkınlığı değil, kişinin bir duruma tepkisiz kalacak kadar derin bir şaşkınlığı ifade etmektedir. Bu açıdan “valih kal-” Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şaşkınlık duygu fiilleri arasında en yoğun birleşik fiillerden biri olarak değerlendirilebilir.

Tablo 28: Birleşik Fiil Yoluyla Kurulanlar

<i>Yol Yañıl-</i> (T.+T.):	<i>Şaşırmak, yanılmak</i>
----------------------------	---------------------------

(“Bu şehre kirdim yol yañıldım

Atam Ya’kūb atım ibni yemen emdi”) (KY: B61r2).

Bu şehre girdim yolumu şaşırdım, Atam Yakup, atım ibni yemen şimdi.

(“Oldur ki çün haq yolın yañılasın ol talebün uyanın girü toğru yola çeke”) (MB: 25b/12).

(Yararı) odur ki insan hak yolunu şaşırdığı zaman, onun arzu yularını yeniden doğru yola çekmesi içindir.

Birinci beyitte “yol yanlış-” birleşik fiili “yönünü şaşırmak”, “fiziksel olarak doğru yolu bulamamak” şeklinde gerçek anlamıyla kullanılmıştır. İkinci beyitte ise “hak yolun yanlış-” ifadesi, mecazi olarak “ahlaki açıdan sapmak” ve “doğru yoldan uzaklaşmak” anlamındadır.

2. MECAZ YOLUYLA KURULAN ŞAŞKINLIK İFADELERİ

Mecaz, kelimelerin gerçek anlamından uzaklaşarak kazandığı yeni anlamdır. Mecaz anlam ise genellikle benzetmelerden yararlanılarak yapılmaktadır. Mecazlı ifadeler, *teşbih*, *istiare* ve *kinaye* gibi edebî sanatlarda da kendisini gösterir (Demirci, 2014, s. 200).

Birey duygularını yansıtırken, kendisini daha iyi bir şekilde açıklama gayesiyle mecazi ifadeler kullanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden de özellikle *Süheyl ü Nev-bahâr*’da bu ifadelerle oluşan şaşkınlık yapılarına rastlanmıştır.

Tablo 29: Mecaz Yoluyla Kurulanlar

<i>Ağzına sinek üş- (T.T.T.):</i>	<i>Şaşkınlıktan ağzı açık kalmak</i>
-----------------------------------	--------------------------------------

(“Anun boyına toğru hiç düşmeye

‘Aceb ağzına ger sinek üşmeye”) (SN: 278/3414).

Onun yaptığı şey, kendisine doğru değildi; şaşkınlıktan ağzı açık kalmasaydı buna şaşırılırdı.

“Ağzına sinek üş-” ifadesi gerçek anlamıyla “ağzına sineklerin üşüşmesi, toplanması” şeklindedir. Ancak beyitte geçen anlam gerçek anlamı dışında mecazi bir ifadeyle kullanılmış ve “şaşırmak” anlamını vermiştir. Kişinin beklenmedik bir durum karşısında, şaşkınlığını somut bir şekilde (ağzı açık kalmak) göstermektedir. Yani bu deyim, zihinsel şaşkınlığın metaforik olarak dışa yansıma şeklidir.

Tablo 30: Mecaz Yoluyla Kurulanlar

<i>Aydın bayın ol- (T.+T.+T.):</i>	<i>Şaşıp kalmak</i>
------------------------------------	---------------------

(“Nite olmaya kimse ayın bayın

Ki bula karanjuda bengü şuyın”) (SN: 157/1899).

Karanlıkta ölümsüzlük suyunu bulan kişi, nasıl şaşıp kalmasın?

“Aydın bayın ol-” ifadesi Tietze’nin sözlüğünde (2002, s. 238) “şaşkına dönmek” şekliyle görülmektedir. *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde bu ifade “şaşıp kalmak” (Dilçin, 2023, s. 31) anlamındadır.

Beyitte yer alan ifade, doğrudan bir eylem değil, gözlem ve deneyim sonucu ortaya çıkan bir ruh hâli olarak aktarılmıştır. Şaşkınlık soru yöntemiyle pekiştirilmiştir ve metin, okuyucuya ve anlatıcıya “nite ayın bayın olmaya” (nasıl şaşıp kalmasın) sorusunu yönelterek hayret duygusunu açıklamak ve vurgulamak istemiştir.

Tablo 31: Mecaz Yoluyla Kurulanlar

<i>‘Akıllı Şaş- (T.+T.):</i>	<i>Aklı şaşmak</i>
------------------------------	--------------------

(“İbni yemen bu ahvâli beyân bildi

‘Aklı şaşup bî-ḥod olup yere düştü”) (KY: B64r5).

İbni yemen bu hâlleri açık bir şekilde anlayınca, aklı şaşırdı ve kendinden geçip yere düştü.

“Aklı şaş-” ifadesi mecazi bir kullanım olup “kişinin bir duruma şaşıp kendini kaybetmesi” ve “zihinsel olarak sarsılması” anlamında kullanılmıştır. Yalnızca *Kıssa-yı Yûsuf*’ta tespit edilmiştir.

Tablo 32: Mecaz Yoluyla Kurulanlar

Ögi şaşır- (T.+T.):	Aklı şaşırmak
---------------------	---------------

(“Ögi şaşururdu çeri güvüsi

Kulaḡ şaḡır eylerdi oḡ cıvısı”) (SN: 225/2755).

Asker sesinden insanın aklı şaşırdı; okun havada çıkardığı ıslık gibi sestten de kulak sağır olurdu.

Metinde yer alan “ögi şaşur-” ifadesi, kişinin yüksek sesli ve stresli bir durum karşısındaki tepkisini ve aklının karışmasını mecazi bir şekilde anlatmaktadır.

Tablo 33: Mecaz Yoluyla Kurulanlar

Yazuyı yaz- (T.+T.):	Şaşırmak
----------------------	----------

(“Dün buçuḡı elükdürmiş iken güneşi kıyan

Gölge kıyan u yazuyı yazan bize benven”) (SN: 237/2904).

Gece güneşi elde etmişken onu bırakıp, gölgeden gölgeye kıyan ve düz ovayı şaşırmaktan bezen (yorulan) benim.

Beyitte yer alan “yazuyı yaz-” ifadesi “düz ovayı şaşmak” anlamıyla mecazi bir kullanımdır. İfade, “yönünü şaşırmak”, “kafası karışmak” ve “ne yapacağını bilememek” anlamlarında kullanılmıştır.

3. OLUMSUZLUK YOLUYLA KURULAN ŞAŞKINLIK İFADELERİ

Metinlerde “acep” sözcüğünün yalnızca hayret ve şaşkınlık bildiren değil, aynı zamanda “deḡil” olumsuzluk ifadesiyle “acep deḡil” şeklinde, yaşanan durumun şaşılacak bir yanının bulunmadığına, yani anlatıcının bunu doğal ve beklenir karşıladığına işaret eden ifadelere de yer verilmiştir. Yalnızca *Marzubân-nâme* ve *Süheyl ü Nev-bahâr*’da tespit edilmiştir.

Tablo 34: Olumsuzluk Yoluyla Kurulanlar

‘Acep deḡil(dür) (Ar.+T.):	Garip deḡil(dir), şaşılmaz
----------------------------	----------------------------

(“‘Acep deḡil Aşḡâb-ı Kehf iti erenlere uydı ola”) (MB: 29b/10).

Acaba, erenlere kıışan Ashab-ı Kehf’in iti olmasın.

(“Şu kim anı hiç ademi görmeye
 Degüldür ‘aceb ger elüm irmeye”) (SN:57/579).
 Onu hiçbir insan görmediği için elim ulaşmasa şaşırılmaz.

Aynı şekilde “taş degüldür” yapısı da *şaşılmaz, şaşmaya gerek yok* gibi anlamlar içeren ve “degül” olumsuzluk edatıyla kullanılan kalıp bir ifadedir.

Tablo: 35: Olumsuzluk Yoluyla Kurulanlar

<i>Taş degül(dür) (T.+T.):</i>	<i>Şaşılmaz, hayrete gerek yok, şaşılır mı</i>
--------------------------------	--

(“Adı Bahr idi taş degüldür hele
 Eger bahrden incü hâşıl ola”) (SN: 44/401).
 Denizden inci çıkarsa şaşılacak bir şey değildir; çünkü onun babasının adı Bahr’dır.

4. SORU YOLUYLA KURULAN ŞAŞKINLIK İFADELERİ

Eserlerde bu şaşkınlık yapılarının soru formuna bürünmüş kullanımı da dikkat çeker. “Acep değil mi?” gibi soru cümleleriyle kurulan ifadeler, okuyucuyu düşündürmeyi amaçlar. Bu sorular hem hayret içerir hem de cevabın zaten “evet, garip” ya da “hayır, şaşılacak bir şey değil” şeklinde cevap verilmesini bekleyen retorik bir nitelik taşır. Böylece anlatıcı, şaşkınlığını doğrudan ifade etmek yerine okuyucunun duygu dünyasını harekete geçirerek hayreti ortaklaştırır. Dolayısıyla “degül mi?” yapısıyla kurulan soru cümleleri, genellikle soru sormaktan ziyade karşısındakine onaylatma ve doğrulatma amacıyla ön plandadır (Toprak, 2016, s. 335).

Tablo: 36: Soru Yoluyla Kurulanlar

<i>‘Aceb degül mi? (Ar.+T.+T.):</i>	<i>Garip değil mi?</i>
-------------------------------------	------------------------

(“Degül mi ‘aceb katı yayı çeküp
 At üstinde degül ki yirde çöküp”) (SN: 235/2885).
 Yere çökerek değil de at üstünde sert yay çekmesi garip değil mi?

Tablo: 37: Soru Yoluyla Kurulanlar

<i>‘Aceb ne ide-? (Ar.+T.+T.):</i>	<i>Acaba ne yap(ayım)?</i>
------------------------------------	----------------------------

(“‘Aceb ne ideyin ve ılanu yüzine nice bakayın”) (MB: 54b/12).
 Acaba ne yapayım ve yılanın yüzüne nasıl bakayım?

(“Didi iy dirigā ‘aceb nideyim
 Ne geldi başa kancaru gideyim”) (SN: 353/4392).
 Eyvah! Acaba ne yapayım? Benim başıma ne geldi, nereye gideyim, dedi.

Tablo: 38: Soru Yoluyla Kurulanlar

'Aceb ne eyle-? (Ar.+T.+T.):	<i>Acaba ne yap(arız)?</i>
-------------------------------------	----------------------------

("Naķāş eydür işümüz inen yavuz

Olupdur 'aceb yine neyleyevüz") (SN: 381/4761).

Nakkaş, işimiz çok kötü olmuştur, acaba yeniden ne yaparız, der.

Tablo: 39: Soru Yoluyla Kurulanlar

'Aceb ne ola? (Ar.+T.+T.):	<i>Acaba ne olabilir?</i>
-----------------------------------	---------------------------

("İnen taşladı kim ne ola sebep

Bu şüretde ma'nî ne ola 'aceb") (SN: 384/4805).

Son derece şaşırdı; bunun burada olmasının sebebi ne olabilir, acaba bu resmin anlamı nedir, dedi.

Tablo: 40: Soru Yoluyla Kurulanlar

'Aceb nice ola? (Ar.+T.+T.):	<i>Acaba nasıl olur?</i>
-------------------------------------	--------------------------

("Aceb nice ola kim intikam çeküp bu erden kin alam") (MB: 49a/9).

Acaba bu adamlardan nasıl intikam ve kin alırım?

Tablo: 41: Soru Yoluyla Kurulanlar

'Aceb mi/mü(durur)? (Ar.+T.):	<i>Şaşılr mı?</i>
--------------------------------------	-------------------

("Ol ümmet ta'ām yidi halk birle söyledi, bu ümmet ta'ām yidürdi, 'aceb mü Haliķ birle söylese?") (BH: 59b/25).

O ümmet yemek yedi, halk ile konuştu; bu ümmet ise yemek yedirdi, Yaratıcı ile konuşsa şaşılr mı?

("Aceb mi olur ise evler yıķan

Ki fi'li durur od anuķ rengi ķan") (SN: 357/4444).

Evleri yıkıp bozan şarap olursa buna şaşılr mı? Çünkü onun rengi kan, ateş de amelidir.

Tablo: 42: Soru Yoluyla Kurulanlar

Taıladuı mı?/ Daıladuı mu? (Ar.+T.):	<i>Şaşırdın(ız) mı?</i>
---	-------------------------

("Taıladuıuz mı kim size geldi öğüt ya'nî kitāb Çalab'unuzdan ķorķutmağićün sizi") (KT: 161b/4).

Size öğüt yani kitap geldi diye şaşırdınız mı? O kitap, sizi Allah'a sakınmaya yöneltmek içindir.

("Züleyhā aydur yā Yūsuf inanduu mı

Ķamçına od tutaşmış daıladuı mu") (KY: B55r6).

Züleyha: "Ey Yusuf inandın mı? kamçına ateş tutuşmuş, şaşırdın mı?" dedi.

5. ÜNLEM YOLUYLA KURULAN ŞAŞKINLIK İFADELERİ

Korkmaz, “ünlemler, söz içinde tek başlarına kullanıldıkları gibi, bir ad ögesi ile birleşerek ünlem grubu da oluştururlar” (2017b, s. 962) şeklinde ifade etmiştir.

Bu bölümde, Eski Anadolu Türkçesinde şaşkınlık ve hayret duygusunu ifade etmek için kullanılan ünlemler yapılar ele alınmaktadır. Ünlemler, cümlelerde ani ve yoğun şaşkınlık tepkilerini yansıtan söz öbekleri olarak işlev görür.

Tablo: 43: Ünlem Yoluyla Kurulanlar

Vay/Vāy (T.):	<i>Eyvah!, Yazıklar olsun!</i>
----------------------	--------------------------------

(“Hakikat sen karar kılduñ meni

Ay vay kaçan ola vişāl küni”) (KY: B38r3).

Ey hakikat! Sen beni bu hâle sabitledin; eyvah kavuşma günü ne zaman gelecek?

(“Aña şundılar bir kadeh didi vay

Başa süci içmege şanı kolay”) (SN: 372/4638).

Ona bir kadeh şarap sundular vay, (peki) bana ise şarap içmek için fırsat hani, dediler.

Tablo: 44: Ünlem Yoluyla Kurulanlar

Vāy vāy (T.):	<i>Eyvah!</i>
----------------------	---------------

(“Cevābında eydür şanı ‘aql u rāy

Ki divşüreven nideyim vāy vāy”) (SN: 106/1234).

Cevabında akıl ve fikir kaldı mı ki toplayayım! Ne yapayım? Vay vay dedi.

Tablo: 45: Ünlem Yoluyla Kurulanlar

Vāy veyl (T.+Ar.):	<i>Eyvahlar olsun!</i>
---------------------------	------------------------

(“Çü nakkaşa bu sözi didi Süheyl

İşitdi eyitdi ki iy vāy veyl”) (SN: 177/2141).

Süheyl, bu sözü Nakkaş’a dediğinde Nakkaş bu sözü duyup eyvahlar olsun, dedi.

Tablo: 46: Ünlem Yoluyla Kurulanlar

Veh (Ar.):	<i>Eyvah, vah!</i>
-------------------	--------------------

(“Velî ben ki Mes’ud ibniAhmed’em

Şunun bigi ğark olmışam veh nidem”) (SN: 26/160).

Ancak ben ki Mes’ud İbn-i Ahmed’im, eyvah öyle batmışım ki ne yapayım.

Bazı metinlerde bulunan “vay” ünlemleri “eyvah, yazık” anlamı katıyor olup, bu bağlamlarda ifade edilen duygu, çoğunlukla “acıma, üzüntü ya da yazıklanmadır” Ancak “vay” ifadesi kimi

zaman “yazıklar olsun” şeklindeki anlamıyla çevrilmiş bu da bağlamın sadece üzüntü değil, aynı zamanda şaşkınlıkla karışık öfke ve hayal kırıklığı taşıdığını göstermektedir. “Vay vay” şeklinde tekrar yoluyla kullanıldığında da yalnızca şaşkınlık değil, aynı zamanda yoğun bir üzüntü, çıkmazda olma” gibi duyguları da barındırmaktadır. Bu sebeple “vay” ifadesi, anlam katmanı açısından çok yönlüdür; bu yüzden çevrildiği biçim bağlamsal incelemeye gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesinde şaşkınlık bildiren söylemler, fiiller yoluyla, mecaz yoluyla, olumsuzluk yoluyla, soru yoluyla ve ünlem yoluyla çeşitli biçimlerde ortaya çıkmış olup her yapı her eserde bulunmamaktadır. Şaşırmak eylemi hem duygusal (aşk) hem estetik (resim) hem de mantıksal ve zihinsel boyutlarda (anlık tepkisel şaşıрма, cevap verememe, zihinsel duraksama) çeşitli anlamlar taşımaktadır. Beyitlerde genellikle beklenmedik bir söz karşısında ortaya çıkan şaşkınlık duyguları yer almaktadır. Güzellik ve ustalık karşısındaki hayranlık ifadeleri de bazı eserlerde yer yer tespit edilmiştir.

Birleşik fiillerle oluşan şaşkınlık ifadelerinde “hayran ol-” gibi estetik hayret, “valih kal-” gibi derin hayret ve şaşakalma ifade eden yapılar öne çıkarken, türemiş fiillerde yer alan “acepleş-” ve “tanlaş-” gibi örnekler birden fazla kişinin karşılıklı hayreti şeklinde eserlerde yer almaktadır. Aynı zamanda birleşik fiillerde “acep kal-”, “acebe kal-”, “acep gör-” gibi şekiller, “acep” sözcüğünün ön planda olmasıyla diğer yapılara oranla daha fazla kullanılmıştır. Aynı şekilde soru yoluyla kurulan şaşkınlık ifadeleri çoğunlukla “acep ne ide?”, “acep ne eyle?”, “acep ne ola?”, “tanladun mu?” şeklinde kurulmuş olup yine en çok “acep” unsurunun yer aldığı yapılar tespit edilmiştir.

“Tanla-/dañla-,” “tanlaş-/dañlaş-” şeklindeki fiillerin ikili şekilleri, kök ünsüzlerdeki yumuşamadan kaynaklanmakta ve iki biçimin de görülmesi karışık dilli eserlerdeki metinlerde t’li biçiminin devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum hem ses hem de anlam açısından metinlerde çeşitlilik göstermektedir. Kimi eserde akıl unsurunun “aklı şaş-”, kimisinde ise “ögi şaş-” şeklinde görülmesinin sebebi de Eski Türkçe unsurlarının kullanımdan düşmeyip devam etmesinden kaynaklanmaktadır.

Şaşkınlık ifade eden “barmağın ısır-” birleşik fiili, *Marzubân-nâme*’de “hayret” kelimesiyle birlikte, *Süheyl ü Nev-bahâr*’da ise “tana kal-” birleşik fiiliyle kullanılmıştır. Dolayısıyla şaşkınlık duygusunu anlatmak yalnızca hayret etmekle değil, “barmağın ısır-” gibi fiziksel bir tepkiyle de desteklenerek somutlaştırılmıştır.

Sonuç olarak şaşkınlık ifadelerinin hem dilsel çeşitliliği hem de kullanımına göre anlam boyutları metinlerde değişkenlik göstermektedir. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesinde şaşkınlık duygu durumunun zengin kullanımını ve bağlamsal olarak çok yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesinde şaşırmak duygusunun ifade çeşitliliğini ve metinler arası işlevselliğini anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Sara (2014). *Duyguların Kültürel Politikası*. (Çev. Sultan Konut). İstanbul: Sel Yayınları.
- Canpolat, Mustafa (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ciğa, Özkan (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr*. (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Cin, Ali (2011). *Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Demirci, Kerim (2014). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dilçin, Cem (2023). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, Paul ve Friesen, Wallace (2003). *Unmasking The Face: A Guide To Recognizing Emotions From Facial Expressions*. Malor Books.
- Korkmaz, Zeynep (2017a). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. (Çev. Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafâ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2017b). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kövecses, Zoltan (2000). *Metaphor and Emotion*. New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Küçük, Murat (2022). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pulat, Fatih vd. (2020). "Güdülenme Kuramı ve Duygu Odaklı Terapinin Entegrasyonu". *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 3(5), 17-34.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Toprak, Funda (2016). "Kadı Burhaneddin'in Şiirlerinde Bir Üslup Özelliği Olarak Soru Cümleleri ve Yapıları". *International Journal of Language Academy*, 4(4), 326-339.
- Türk Dil Kurumu (2025). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 14.06.2025).

Edebiyatta Değişibilim

Prof. Dr. Ünsal Özünlü

Günce Yayınları

Berna Akyüz Sizgen

POSTMODERNİZM KAVŞAĞINDA

Selim İleri Romancılığı

Günce Yayınları

FEMİNİST EDEBİYAT KURAMI BAĞLAMINDA

GÜLTEN AKIN ŞİİRİ

GÖKAY DURMUŞ

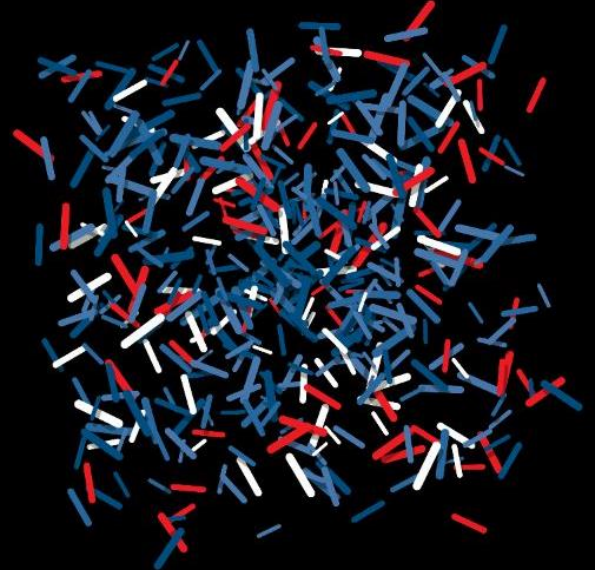

Günce Yayınları

FRANSIZCA VE TÜRKÇENİN SÖZDİZİMİ

KARŞITSAL VE DAĞILIMSAL BİR ÇÖZÜMLEME

Dr. Yusuf Topaloğlu

Günce Yayınları